

---

*М.Є.Максюта,
доктор філософських наук,
професор Національного університету
біоресурсів і природокористування України*

NATURA NATURATA VERSUS NATURA NATURANS?

Поглиблене висвітлення особливостей взаємодії суспільства і природи відкриває нові філософсько-світоглядіві та філософсько-наукові аспекти розуміння надскладної сучасної дійсності, можливості самоздійснення людини у її визначальних тенденціях. Виробничо-перетворювальне, науково-пізнавальне, морально-етичне, естетичне та інші різновиди ставлення людини до природи закорінені буттєвісно і становлять чи не найважливу проблему цивілізаційного розвитку. Як для творчо-самотворчого суб'єкта життєдіяльності, для людини істотним було і є матеріально-виробниче, техніко-технологічне освоєння довкілля, а його вихідною умовою – доступність світу природи, шлях до якої, у певному розумінні, відкритий для людини, котра водночас і віддалена від цього світу. Освоєння у формі виробничо-господарської діяльності є суб'єктивно-об'єктивним процесом взаємодії природи та людських можливостей, який визначається рівнем соціуму, самосвідомості суб'єкта і форм культурного буття.

Так, істотною прикметою самосвідомості і світогляду людини постмодерну може й має бути розуміння виробничо-господарської діяльності як власне «нової природної сили», задіяної відповідно з основними закономірностями й умовами природного світу. Новизна сили цієї діяльності полягає у її потенційних можливостях віднаходити, оприявнювати необхідні якості природних предметів та властивостей, але – за умови відповідності усій повноті інтересів та потреб людини, у тому числі і в аспекті розмаїття відносин з природою і самореалізації та утвердження людини в природі як творчо-самотворчої істоти, по суті, у новій творчо-відтворюваній єдності з природою, а не самого по собі природокористування. Відтак трансформуються й визначальні риси образу людини, котра спромагається відповідати новим умовам та вимогам природовідношення,

новому своєму образу, але якщо природоосвоєння гармоніює із *natura naturans*, котра онтологічно привідкривається людині [7, 357] її життєздійсненнями. *Natura naturans* – жива єдність природи як її можливостей для *natura naturata*, модусів окремих речей як засобів самоутвердження, самоконституювання людини у формах її культурного буття. Відтак, останніми жива єдність природи у її повноті отримує онтологічні можливості світу людини як визначальна самозростаюча «культурна сила», демонструючи споріднені природно «живі сили». «Культура – це спосіб збереження, виробництва та передачі пам'яті й інформації, але не спадкової, а трансіндивідно предметної, такої, що постійно триває зрощенням з нею людських, активно живих сил» [5, 151]. *Natura naturata* щонайперше треба розглядати як створені можливості оприявлення *natura naturans* в усій повноті потреб та інтересів людини у вимірах здатності вивільнювати від тиску першої на другу віднаходженням оптимальної взаємодії цілісності, як природної, так і людської. Господарська діяльність у природі, розглядувана як загальне відношення, за сучасних умов неспівмірного зростання інтенсивності та масштабності має набувати усе більшої значущості «свідомого відтворення природи» (С.Булгаков) як зміцнення і поширення активно-свідомо-відповідального начала як його наскрізно визначального.

А дієвим чинником свідомого відтворення природи у процесі господарювання покликані бути відповідно розвинені наука, наукові світовідношення і культура. Розвиток, збагачення наукової культури, наукових способів мислення та діяльності створює необхідну атмосферу відношення до природи поступовим утвердженням дійсного його відтворення сформованими на засадах сучасних наукових знань у діалозі з нею та способами господарювання.

Наукова культура покликана мінімізувати вплив негативних чинників на природу і людину (скажімо, техногенного походження), сприяючи раціоналізації діяльності, синтезує такі виміри буття науки у культурі, як наукові знання, наукова свідомість, науково-дослідницькі орієнтири, ідеї, норми і цінності наукової творчості. Закорінена у раціональності науки як формі свідомості і пізнання, видів діяльності (зокрема, дослідницької), вона пов'язана із узвичаєними за даних соціокультурних умов науково-раціональними ідеалами, конкретним, культурно-історично визначеним розумінням

об'єктивного значення і призначення наукового знання.

Наукова культура полягає: в універсальності її потенцій і виявів науки у визначальному сенсі культури, конституційованому на засадах єдності наукового методу і продукованому його засобами способу науково-дослідницької, культуротворчої активності соціального суб'єкта за відповідно визначеними можливостями; в демонстрації культурності раціональності, доцільності, наступності діяльності людини в науковому світі; у вимірах науки як найвищої форми (у її нормах, ідеалах, способах, підходах, методах) виробництва знання, «продовжених» її засобами можливостями культуротворчої і самотворчої (включно із власне науково-дослідницькою) активності соціального суб'єкта. Це – представлений у єдності інтелектуально-дослідницьких засобів та соціально-інституціональних вимірів функціонування та розвитку науки активнотворчий вияв культури універсальної; ступінь людиноформотворчого опанування соціальним суб'єктом на засадах науки і наукового методу знань та способів активності. Завдяки науці зміцнено культуру розуму особистості на шляхах і в умовах розвитку, адекватного її присутнім виявам доглибинно репрезентованого життєвого світу. У цьому розумінні прийнятним ідеалом має бути не жорстко раціоналізовано здійснюване господарювання, а гідне сучасної людини ощадливе й обґрунтоване нинішніми науковими здобутками вивільнення проявів «*natura naturans* від обмежень сучасної *natura naturata*» [1, 134], його активним залученням до світу культури і людського буття.

Наукова культура, як синтез здобутків усіх видів наукової діяльності, знань та наукового методу, повинна наскрізь просякати сучасне культурне буття, взаємодію людини й природи. Відповідно, особливої ваги набуває проблема способу існування в науковій культурі (як у способі самостверджувальної реалізації визначальних сфер діяльності) соціального суб'єкта. В ній чи не найістотніше, порівняно з іншими формами культурної творчості, стає нагальним утвердження та практичної реалізації позиції особистості. Якщо нині рівень культури виявляється, зокрема, і в потребах усе більшого урізноманітнення та поглиблення інтелектуально-духовних властивостей і здатностей людини формувати, розвивати свої позитивностверджувальні діяльність та відносини в статусі індивідуальної

особистості, то в цих же вимірах культура наукова, по суті, тією чи іншою мірою не може не бути представлена в усіх напрямках і проявах творчості. Водночас вона актуалізує онтологічний зміст останньої у формах буття культури та взаємовідносинах людина – природа.

У безперервно ускладнюваних, урізноманітнюваних умовах існування життєво значущою для людини лише в іпостасі особистості може бути «трансиндивідна предметність» способу буття інформації. Цей спосіб є, крім того, синтезуюче-спрямовувальним чинником лише в статусі постійного відтворення свого начала. «Культура – особливий механізм, винайдений людиною, котрий володіє своїм життям не натурально в якостях людей, а якраз тому, що він існує, дані якості можуть виникати як людські» [5, 151]. Як «надприродна природа», культура – «причина самої себе» у тому розумінні, що володіє простором свого існування в межах природної для неї актуалізації, у максимально відповідних людським потребам формах як чинниках життєздійснення людини – є способом буття «трансиндивідно предметної та постійно оживлюваної інформації зрощенням з нею людських, актуально живих сил» [5, 151], але лише як відповідним способом самобуття особистості. Форми буття культури й культурної творчості необхідні в умовах існування та самоздійснення людини, їх «не обійти» на шляху життєдіяльності людини до її дійсності як по-людськи більш значущого оприявлення індивідуально-особистісних якостей в усіх формах буття культури й культурної творчості. Щоб поставати в умовах свого існування як індивідуальна особистість, людина доконечно має перебувати у формах культурного буття, нести, відтворювати собою і в собі її вихідне начало як її «природний» смисл [Див., напр., 6]. «Трансприродність культури», форм її буття й культурної творчості має бути не усуненням природного й природності, а якраз навпаки – його збереженням та збагаченням. Завдяки цьому людина буттєвісно усе змістовніше має бути включеною в природне в суспільстві, культурі, науково-пізнавальній діяльності та духовно-інтелектуальному житті. Суспільство, культура, форми творчості, духовно-інтелектуального життя поєднуються, у певному смислі, природним.

Життєздійснення людини реалізується в просторі суперечливої взаємодії природного і соціального. У кінцевому підсумку цим і зумовлюється актуальність для людини культури як творчо-

самотворчого перебування в природі і з природою. Онтологія «культурної творчості людства – це безконечні спроби якось гармоніювати взаємовідносини природного та соціального «організмів» і, відповідно, природної й соціальної першооснов у кожному людському організмі, здобуваючись на «третю» позицію, вільну від обмеженостей як «чистої» природи, так і «чистої» соціальності, позиції універсальної. Мовиться про віднаходження вищого начала, у якому природа й соціум були б співмірними, набули б вищої міри, котра не порушувала б власну міру кожної сторони» [2, 151].

Форми культурного буття і творчості людини, як такі, що, в кінцевому підсумку, визначалися б природністю для соціального буття, мають бути формами самотворчості, самоздійснення індивідуальності особистості. Така природність культури постає, зокрема, як поступове обмеження утилітаризму сучасного суспільства, егоїзму індивідуума, як протистояння втраті співпричетності до традицій минулого та, відповідно, і зростанню роз'єднаності людей – явищам і тенденціям, що засвідчують їх «культурну неприродність». Культура нині демонструє творчі можливості самоствердження людини у відкритому світі, але – лише на засадах синтезування культуротворчого досвіду. Відтак на особливу увагу заслуговує такий природний для неї аспект культури, як формування у її межах «здатності людини мислено експериментувати, уявляти те, що ще не існує або ж навіть таке, що не може існувати, вбачати в усьому наявний матеріал для змін і тим самим змінювати передусім саму себе, утверджуватись справді історичним суб'єктом» [2, 151]. Природа може бути «матеріалом» лише для відповідального суб'єкта, спроможного розвивати всю природу людини як свою.

З викладеного випливає, що наскрізне для наукової культури наукове світорозуміння нині активно реалізується як змістова основа переорієнтації ставлення до природи, зокрема, завдяки поглибленню розуміння залежності від останньої у формі вироблених, із використанням сучасних наукових знань, зв'язків із нею, а відтак – і нових обов'язків та відповідальності.

Так, сама по собі орієнтація активності у природі на постійне і необмежене її використання доконечно не може не бути демонстрацією самообмеженості егоїстичного суб'єкта. А за цим приховується й «неприродність» суспільства, як позбавленого адекватних

орієнтирів єдності усіх людських проявів ставлення до природи як до самоцінного і самодостатнього (з відповідно необхідними та достатніми зв'язками й властивостями) суцього, а отже, й розуміння обмеженостей на кожному історичному етапі розвитку наявних наукових знань і базованих на них способів активності. Наукове світовідношення покликане активізуватися як основа поглиблення, зміцнення відношення «культура – природа» його розгортанням як природно-культурного, як усе більш природного і тому по-справжньому культурного, і подолання спрощеного, обмеженого лише утилітарними цілями, освоєння природного довкілля, подолання позиції людини лише як користувача природним багатством. Відношення людини й природи постає як складний, багатопланово спрямований процес взаємодії внутрішніх можливостей людини в усе більш розвинених і, відтак, відповідно до визначеностей і спрямувань, конституційованих формах культурного буття і науково освоєних властивостей та закономірностей природи як реалізації наукового світовідношення. «Природа є субстратом суспільства, джерелом енергії та речовини, необхідних для існування людства, володіє у кожний даний момент кінцевою досяжністю, межі котрої визначаються не лише потенційною здатністю людини до експансії та розкрадання, але й фондом накопичення, наявними резервами сил та засобів, спроможностями суспільства утримувати, концентрувати розсіювані енергію та речовину» [4, 98]. Пов'язана з розвитком наукового світовідношення можливість концентрації енергії та речовини як визначальної особливості активності сучасної людини в природі, смисл якої, вочевидь, демонструє її «природну культурність», і є «базою реального прогресу освоєння природи» [4, 98]. Відтак, у свою чергу, поглиблення та розширення наукової інформації треба розглядати як необхідні «кров'яні судини», як природно відповідні та такі, що зніційовують процеси утвердження і зміцнення наукового світосприймання та культури. Із зародженням, утвердженням та подальшим розвитком нових наукових знань у культурі з'являються і її нові природні для неї чинники формування принципово нових можливостей «виробничо-природних» систем, освоєння природних властивостей та закономірностей «зняттям суперечності, що має місце в процесі руйнації природних об'єктів та зв'язків між ними на рівні формування нових, «метаприродних»

об'єктів, котрі компенсують зниклі ланки у вихідній системі» [4, 100]. Водночас сформованим і обґрунтованим у межах сучасної наукової культури є також висновок, що «можливостей для реалізації несуперечливої єдності «природного» та «штучного» світів, очевидно, немає. Існування людського суспільства передбачає тривалу історичну послідовність вирішення зазначеної проблеми.

Змістова розвиненість наукових світовідношення і культури у тому й виявляється, що взаємодія на їх основі суспільства і природи зреалізовується суб'єктом соціокультурної творчості як самотворчим, здатним своєчасно і ефективно реагувати на нові потреби й тенденції, закорінені у культурних здобутках. Епіцентром сучасної науки є проблеми науково-дослідницької діяльності, наукового пошуку, способи і механізми зростання наукової, науково-технічної інформації, хоча, безперечно, не втрачається інтерес до питань науки як соціальної інституції, до питань історії та економіки науки. Утилітарно-прагматичне освоєння природи поєднувалось із утилітаристським ставленням і до науки як, по суті, наскрізного чинника першого в умовах модерну. Визначальний лейтмотив наукової культури нині – організація та здійснення науково-дослідницької діяльності, застосування наукового методу під тим кутом зору, коли наукові пошуки та відкриття провадяться, осмислюються й оцінюються як відкриття природних властивостей та їх освоєння у максимально значущій для людини їх єдності, зокрема, й того, якими є позитивні та негативні наслідки їх «включення» в соціокультурні процеси. Очевидним є зростання ваги суб'єктної складової в системі відповідно визначеної організації науково-дослідницької діяльності: лише трансуб'єктивним може й має бути зростання наукового знання як соціокультурно спрямованого розширення змістового освоєння *natura naturans*. Так, пізнавальне відношення до останньої не може не бути вибірковим, а разом з тим і таким, що породжує відповідно до нових напрямків низки пошуком нових знань. Складові структури механізму породження наукового знання є, по-перше, наявне знання, а по-друге – «асимільовані культурою ритми й результати практичної діяльності минулого у різних сферах» [3, 57]. Тож важливим є «момент існування культури як цілісності, складовими котрої, у певному розумінні, як «рівноправні», є й зміст будь-якої науки, і технічні знання, і матеріал

«вільних мистецтв, але й визнання даної цілісності культури як факту людьми науки – принципово важливий» [3, 58]. Розуміння цілісності культури та його дотримання як орієнтиру в науково-дослідних, пошукових процесах є істотним, багато в чому визначальним проявом розвиненості сучасної наукової культури.

Але перебування в умовах та вимірах цілісної культури, зокрема, репрезентованої формами культури наукової та наукового світо-відношення, засвідчує, що суб'єкт науки однаково переймається всією культурою у її єдності як способу самобуття та ставлення до природи також як до органічно цілісного, самодостатнього утворення. Для відповідного рівня розвиненості наукової культури та світо-відношення наукове знання із необхідністю постійно зберігає свої властивості як способу конституювання відкритості своїх сукупних значень для природи, тобто, по суті, як способу представлення відкритості природи в культурі.

Отже, з поняттям природи, у загальному його розумінні, асоціюються її якості самодостатності, саморегуляції та саморозвитку, її внутрішні можливості існування та самовідтворення. Природа може розглядатись і як єдність тих, що існували до людини та суспільства, умов суспільного та індивідуального буття, коли у відношеннях людини й природи відбувається історичний процес утвердження суспільства й розвитку культури. Взаємозалежність людини й природи упродовж історії визначалася діяльністю суспільства як суб'єкта, особливостями поєднання її інтенсивності та масштабності. Але як екстенсивність, так і інтенсивність є способами виробничо-господарської «експлуатації» природи, позаяк, зокрема, й другий є лише максимально раціоналізованим та ефективним використанням природних ресурсів із, однак, найактивнішим залученням науки, наукових знань та наукового методу як засадничих чинників відношення людини її природи. Сучасна наука та наукові знання і діяльність покликані бути джерелом більш-менш ефективних способів врегулювання виробничо-господарського освоєння природи лише в контексті відповідних трансляцій культурного ставлення до природи, у виробленому шляхом об'єктивування змісту та смислу поняття «природа» просторі сприйнятливої взаємодії з нею людини, максимально можливого за даних умов «взаємопереходу». Відтак у науковій свідомості та самосвідомості потрібні істотні зміни –

вироблення відповідної новим вимогам системи наукового світо-відношення та наукової культури, екологічної свідомості, відмова від орієнтації на «панування над природою», «насильницького її перетворення», від понять експлуатації та утилітарного використання природи.

Джерелом ресурсів можна розглядати лише природу в її самодостатності, збереженні її цілісності, у єдності її проявів саморозвитку та самоврегулювання. Завдяки сучасній науці може бути сформовано якісно новий тип ставлення людини до природи – доконечно лише за умови відповідних змін у самій науці, у науковій свідомості та самосвідомості – на засадах сучасної наукової культури та наукового світовідношення. Наука не розглядається і не має розглядатися лише у відношеннях «людина – природа» як засіб інтенсифікації, раціоналізації матеріально-виробничого природо-освоєння. Безперечно, конче потрібними лишаються відповідні наукові програми дослідження особливостей впливу на довкілля у конкретних напрямках та обґрунтування рекомендацій його захисту й відтворення. Але, на наш погляд, твердження, що за сучасних умов буцімто «природа усе масштабніше стає істотним та розумно керованим компонентом соціального організму» [8, 530] можна вважати лише рецидивами модерністського мислення, зазіханнями на статус спроможного піднятися над природою та управляти нею «розуму». Зростання інтенсивності та масштабності взаємодії суспільства й природи сприяло елімінації розуміння останньої як цілісного утворення, утвердженню й запануванню однозначно-одномірною відношення, коли природа постає лише як джерело необхідних для людської життєдіяльності ресурсів та сфера безпосередньо утилітарно-прагматичного користування, як природа взагалі. Очевидна нині необхідність подолання цих орієнтацій здійснима на засадах повернення до розуміння природи і як грандіозного, гармонійного утворення на засадах нового змісту наукового світовідношення та культури. Потрібно повернутися до втрачених смисложиттєвих цінностей відношення людини й природи, зокрема античних – «природи як найвищої досконалості чи «життя в єдності із природою».

ЛІТЕРАТУРА

1. Булгаков С.Н. Философия хозяйства // Булгаков С.Н. Соч. – В 2-х т. – Т. 1. – М.: Наука, 1993. – С.49–97.
2. Давыдов Ю.Н. // Вопросы философии. – 1978. – №12. – С.151.
3. Зотов А.Ф., Смирнова Н.М. Порождающие структуры развивающейся науки и техники как предмет гносеологического анализа // Вопросы философии. – 1985. – №7. – С. 54–63.
4. Корольков А.А., Михайлов А.Е., Кудряшов А.Ф. Научное мировопонимание как основа решения современной экологической проблематики // Человек-наука-природа. – Л.: Из-во ЛГУ, 1986. – С.92-103.
5. Мамардашвили М.К. // Вопросы философии. – 1978. – №12. – С.150–151.
6. Морен Э. Утраченная парадигма: Природа человека / Пер. с франц., введение, послесловие М. Собуцкого. – К.: КАРМЭ-СИНТО, 1995. – 230 с.
7. Спиноза. Этика, доказанная в геометрическом порядке // Антология мировой философии. – В 4-х т. – Т. 2. – М.: Мысль, 1970. – С.350–400.
8. Философский энциклопедический словарь. – М.: Советск. Энциклопедия, 1983. – 840 с.

Максюта М.Є. Natura naturata versus natura naturans?

У статті доводиться, що, якщо умови, максимально адекватні потребам людини та її життєздійснення у природі, формуються як культура й культурна творчість, то формою реалізації сприятливих для природи можливостей самореалізації людини покликана послужити наукова культура, яка зорієнтовує на вироблення й практичне застосування засобів і шляхів удосконалення оптимального поєднання культурно розвиненої і природно «відтворюваної» дійсності людини, аналізуються зміст і статус наукової культури.

Ключові слова: природа, культура, життєздійснення, природність, утилітаризм, раціональність.

Максюта Н.Е. Natura naturata versus natura naturans?

В статье доказывается, что, если условия, максимально адекватные потребностям человека и его жизнедеятельности в природе,

формируются как культура и культурное творчество, то формой реализации благоприятных для природы возможностей самореализации человека призвана послужить научная культура, которая ориентирует на выработку и практическое применение средств и путей усовершенствования оптимального сочетания культурно развитой, и естественно воспроизводимой действительности человека, анализируется содержание и статус научной культуры.

Ключевые слова: природа, культура, жизнедеятельность, естественность, утилитаризм, рациональность.

Maksiuta N.E. Natura naturata versus natura naturans?

It registers in the article, that, if terms, maximally adequate the necessities of man and its zhitezdiysnennya in nature formed as a culture and cultural creation, by the form of realization of friendly to nature possibilities of self-realization of man called to serve scientific culture, that zorientovue on making and practical application of facilities and ways of improvement of optimum combination in a civilized manner developed, as naturally to «reproductive» reality of man, analysed table of contents and status of scientific culture.

Key words: nature, culture, zhitezdiysnennya, naturalness, utilitarianism, rationality.